

Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş: 02.02.2017 Accepted/Kabul: 02.03.2017

DOI: 10.5505/pausbed.2017.67689

MİLLİ MÜCADELEYE “ŞARK”TAN BİR DESTEK: SİİRT ÖRNEĞİ

Ömer OBUZ*

Özet

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmesi Türk toplumu için yeni bir zorlu süreci başlattı. Nitekim galip devletler, İmparatorluğun imzaladığı Mondros Mütarekesi sonrasında vatan topraklarını işgal ettiler. Mustafa Kemal Paşa silah arkadaşlarıyla direniş kararlılığı göstererek harekete geçti. Türkiye'nin her bölgesinden bu mücadeleye destek verildi. Birinci Dünya Savaşı sırasında Bitlis'e bağlı bir sancak olan ve doğrudan işgale uğramayan Siirt'te de Milli Mücadele ruhu canlıydı. Birinci Dünya Savaşı sırasında Rus ve Ermenilere karşı Bitlis civarında çarpışan bazı aşiretler ve din alimleri Milli Mücadele sırasında da benzer bir tavır gösterdi. Siirtliler birlik ve beraberlikten yana olarak Milli Mücadele'ye destek verdiler. Kentte kurulan müdafaa-i hukuk cemiyeti öncülüğünde işgallere karşı protesto mitingleri düzenlendi.

Anahtar Kelimeler: *Siirt, Milli Mücadele, Aşiret.*

A SUPPORT TO NATIONAL STRUGGLE FROM THE EAST: THE CASE OF SİİRT

Abstract

The Ottoman Empire' defeat during the World War I has started a new challenging period for the Turkish society. Thus, the victorious states have invaded country's lands upon the Armistice of Montrose that the Empire had signed. Mustafa Kemal Paşa, with his comrades in arms, has shown a determination of resistance and taken action. This struggle has been supported by all regions of Turkey. The National Struggle spirit has been alive in Siirt which had been a sanjak (district) of Bitlis and not directly been invaded during the World War I. Some tribes and religious scholars fighting against Russians and Armenians around Bitlis during the World War I. have shown a similar attitude during the National Struggle as well. People of Siirt have sided with the unity and solidarity and supported the National Struggle. Led by müdafaa-i hukuk cemiyetleri (the association for defense of national rights) established in the city, protest meetings against the invasions have been organized.

Key Words: *Siirt, National Struggle, Tribe.*

* Arş. Gör, Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, VAN.
e-posta: omerobuz@yyu.edu.tr.

1.GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nun dahil olduğu cephenin yenilgisiyle sonuçlanırken bu aynı zamanda Türk toplumu için zorlu günlerin süreceğini gösteren bir gelişmeydi. Ve imparatorluk 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Anlaşmasını imzalamak durumunda kaldı (Yalçın, 2011:11).

31 Ekim 1918'in öğle vakitlerinde yürürlüğe giren 25 maddelik anlaşma, silah bırakmanın ötesinde açıkça İmparatorluk topraklarının paylaşılmasına yönelik hükümler barındırmaktaydı. Nitekim yapılan iyimser yorumlara karşın Mütarekenin adeta mürekkebi kurumadan sadece üç gün sonra İmparatorluk toprakları işgal edilmeye başlandı (Turan, 2008:75,76,79). Ne var ki Mustafa Kemal Paşa'nın IX. Ordu Kıtaları Müfettişliği görev ve yetkileriyle 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkması Türk toplumu adına yeni bir dönüm noktası oldu (Türkmen, 2011:63). Türk toplumunun yaşadığı bu fırtınalı süreçte direniş kararlılığını bizzat gören ve teneffüs eden Mustafa Kemal Paşa Milli Mücadeleyi başlattı ve direktifleri doğrultusunda yurdun her noktasında yeni Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kuruldu. Milli Mücadele'ye destek veren ve mücadelenin destekçileri arasında yer alan kentlerden biri de Siirt oldu.

Milli Mücadele'nin başlarında Siirt, Bitlis'e bağlı bir sancaktı. 1890-1917 yılları arasında Siirt, Eruh, Garzan (Kurtalan), Şirvan ve Pervari isimleriyle beş kazaya sahipti. 1918 yılındaysa Siirt Sancağına Şırnak da eklenerek kaza sayısı altıya çıktı (Şaşmaz, 2014:153).

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) 1920'de Siirt'in müstakil olarak idaresini kabul edecek yasal bir düzenlemeye gitti (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA], 30.18.1/10.10). TBMM Başkanı Mustafa Kemal imzasıyla şöyle bir açıklama yapıldı:

“Siirt sancağının vaziyeti mevkiyesi itibarıyla müstakillen idaresi hakkında Dâhiliye Vekâletince tanzim ve 22 Ağustos 1336 tarihinde Heyeti Vekileye tevdi olunan kanun lâyihası Heyeti müşarünileyhanın 9 - IX - 1336 tarihindeki içtimasında tasvip edilmiş ve leffen takdim kılınmış olmakla ifayı muktezasını rica ederim.”

Nihayetinde Siirt'in bağımsız sancak olması, 26 Eylül 1920 tarihli oylama ile kabul edildi (TBMM Zabıt Ceridesi, 26.09.1336:354). Belirttiğimiz iki madde 28 Şubat 1921 tarihli Resmi Gazete'de *“Siirt Sancağının Müstakilen İdaresine Dair Kanun”* başlığıyla neşredildi (Ceride-i Resmîye, 28 Şubat 1921:6). Altı kazadan oluşan Siirt bu idari yapısını 1925'e kadar sürdürdü.

Siirt bu dönemlerde toprak ağalarının ve aşiret düzeninin yoğun olarak palazlandığı bir kasaba görünümündeydi. Kent, Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında doğrudan bir işgale uğramasa da zorlu koşulları derinden hissetti. Ruslar, Bitlis'e kadar gelmişti ve bölgede düşman uçakları uçuşlar gerçekleştiriyor, bombalar atıyordu. Bitlis Vali Vekilinin Dahiliye Nezaretine gönderdiği bir telgrafta bir düşman tayyaresinin Siirt üzerinden gelerek iki bomba attığını ve bir çocuğun “cüzze” yaralandığı bildirilmekteydi (Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA], DH-EUM 6, Dosya:17, Vesika:4). Bir başka telgrafta yine düşman uçağından atılan bombalarla bazı hanelerin tahrip edildiği ve ölü ile yaralıların olduğu ifade edilmekteydi (BOA, DH.ŞFR 631,57/11) Anlaşıldığı gibi adeta diken üstünde olan kent, çevresindeki gelişmelere kayıtsız kalamazdı. Ve zaten Birinci Dünya Savaşı sırasında vatan topraklarını müdafaa için Siirtliler sorumluluk almıştı. Siirtliler Van'ı işgal eden Rusların Pervari istikametine ilerlemesi ve karşılarında henüz bu ilerleyişi durduracak yeterli askeri birliğin kentte olmamasından ötürü kenti savunmak için 17, 18 yaşlarındaki gençlerden, eli silah tutan idadi mektebi öğrencilerinden ve 46 yaşının üstündekilerden oluşan gönüllü bir milis alayı oluşturdular. Bu alayın bir müfrezesi Pervari istikametinde, diğerleri de kenti korumak adına çeşitli kısımlarda tertiplenmişti ki

askeri kuvvetler gelene kadar kent in işgali ihtimaline karşı teyakkuzda kaldılar (Siirt Postası, 12 Şubat 1953:1).

Siirt'ten çeşitli aşiret reisi-ağalar ve şeyhler, bölgedeki din alimleri talebe ve müritleriyle Rus-Ermeni ve İngiliz ordu ve çetelerine karşı çarpıştılar, gazi ve şehit oldular. Siirt Dereyamaçlı Şeyh Şerafettin, 1914'te 2000 kişilik gönüllü aşiret unsurlarıyla İran'ın Hoy ilçesi İstikan nahiyesi civarında Ruslara karşı mücadele ederken şehit düşen Kurtalan'lı Pencenar'a Aşireti Reisi Bişare Çeto, aynı bölgeden Sıpkı Aşireti Abdülmecit Ağa, Mala Şeref Aşireti Reisi Mala Aliye Yunus Ağa, Şırnaklı Süleyman Ağa, Babosi Aşireti Reisi İsmail Davut bizzat cephe de yer aldılar (Koca, 1998:518,519). Siirt'in önemli şahsiyetlerinden biri olan Şeyh Mahmud (Sevgili) ez-Zokaydi talebeleriyle Bitlis dağlarında Ruslara ve Ermenilere karşı çarpışmıştı (Memduhoğlu, 2015:130).

Siirt sancağı, bağlı bulunduğu Bitlis'e göre bu zaman diliminde hayatın daha normal seyrettiği bir yerdi. Öyle ki bu dönemlerde Bitlis'te sadece birkaç küçük memur dışında kimse yoktu ve vilayetin işleri de Siirt'ten yürütülüyordu (Erdaha, 1975:158). Siirt'in yakından hissettiği Rus tehdidi Bolşevik Devrimi'nin gerçekleşmesi ve Rusların Doğu Anadolu'dan çekilmek zorunda kalmasıyla atlatıldı (Seçkin, 2005:135). Rus tehlikesinden sonra ise halka bir nevi gözdağı vermek isteyen İngilizler kente bir birlik gönderdi, ancak bu birlik de birkaç gün sonra Siirt'ten ayrıldı (Kılıççioğlu, 1992:24,25).

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlanmasından sonra yurdun tamamında olduğu gibi Siirt için de yeni bir süreç başladı. Yukarıda değinildiği gibi vatan topraklarının işgal edilmesinden sonra bu sefer Milli Mücadele başlıyordu.

1918 yılında Bitlis Valiliğine tayin edilen Mazhar Müfit Kansu'nun Bitlis'e giderken uğradığı Siirt'te onu karşılayanlar arasında yer alan ve Kansu'nun da anılarında kendisinden "*çok muhterem, âlim bir zat*" (Kansu, 1986:6). şeklinde bahsettiği 1869 Siirt doğumlu müftü Halil Hulki [Aydın] (Emekli Sandığı Arşivi, No: VH 620) önderliğinde 1919'da Siirt Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu (Seçkin, 2005:137).

Cemiyet'in kurulmasında Halil Hulki'nin yanı sıra Ömer Atalay, dönemin Siirt Belediye Başkanı Hamit Bey, Hamza Hilmi, Bekir Sıtkı ve Abdülkerim Nakipoğlu gibi isimlerin de önemli desteği oldu. Cemiyet kurulunca Halil Hulki başkanlığa seçildi. Lakin Halil Hulki'nin milletvekili seçilerek ayrılmasından sonra derneğin başkanlığına Ömer Atalay, üye olarak da Cemil Aydın, Şebap Özel, Muhammet Fehmi Fırat, Yahya Hikmet Yavuz ve Bilal Evin seçildi (Atalay, 1946:90).

Siirt Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruluşuyla birlikte bir yandan işgallerin haksızlığını duyurmak için çalışmakta, öte taraftan Siirt'te de şube açan Kürt Teali Cemiyeti ve Damat Ferit Paşa'nın adamı Siirt Mutasarrıfı Nahifi Bey'le uğraşmaktaydı (Aldan, Aralık 1989:288; Atalay, 1946:91).

Cemiyet, Milli Mücadele'nin başından nihayetlenmesine kadar ulusal direnişin önderleriyle uyumluydu. Örneğin Siirt Müftüsü ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesi Ömer Atalay Şeyhülislam Dürrizade'nin bu mücadele aleyhine verdiği fetvayı reddedip, Ankara Müftüsü Rifat Efendinin Milli Mücadele lehine verdiği fetvayı onaylayıp destekledi (Atalay, 1946:91; Demir, 2016:17).

23 Temmuz 1919'da saat 11'de Bitlis, Erzurum, Sivas, Trabzon ve Van'ı temsilen seçilen delegelerin katılımıyla toplanan Erzurum Kongresi'nde Siirt'i Müftü Naibi Hacı Hafız Mehmet Hilmi Efendi ile Hafız Cemil Efendi temsil etti (Türk Parlamento Tarihi - Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923, 1994:8,10). 23 Temmuz- 7 Ağustos 1919'da çalışmalarını

yürüten kongreye katılması için Siirt'ten seçilen Cemil Aydın'ın seçiminin yapıldığı toplantı, cemiyetin ikinci başkanı Seyit Abdülkerim Efendinin "Tekiye" adı verilen selamlığında yapıldı (Kılıççioğlu, 1992:46). Cemil Aydın, Kongreye ancak 5 Ağustos'ta katılabildi, uğur getirsin diye de güzel sesiyle Kongre sonunda Aşr-i Şerif okudu ve Siirt'e döndü (Çil, 2005:162).

Siirt Müdafaa-i Hukuk Cemiyet'inin kurucu ve üyeleri Milli direnişe ellerinden gelen desteği gösterdi. Düzenlediği mitinglerle yöre halkının Milli Mücadele şuurunu idrak etmesinde önemli hizmet gördü. Hatta Siirt'te bir süre İkinci Piyade Fırkası Kumandan Vekili Liva Kumandanlığı görevini yürüten Miralay Ali, Milli Müdafaa Vekaleti Celilesine yazdığı bir yazıda, Siirt Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerinden Hikmet (Yavuz) Bey'in işgalleri protesto etmek için düzenlenen ve oldukça önemli olan mitinglerde "vatanperverane hitabelerle halkı "tenvir" ettiğini, bu zor zamanlarda Siirt'te muzır propagandanın engellenmesinde fedakarca çalıştığını belirtmekteydi (BCA, 490.1/319.1311.1).

Cemiyet ve üyeleri ile bölgedeki önemli aşiret reisleri birazdan görüleceği üzere Sivas Kongresinin toplandığı günlerde de bizzat Mustafa Kemal Paşa'ya bağlılıklarını bildirerek Mücadeleye fedakarlıkla katkı sunmaya hazır olduklarını belirteceklerdi. Kaldı ki Milli Mücadele, belirli bir alanda değil, Siirt'in bütün ilçelerinde benimsendi ve aynı amaç doğrultusunda örgütlenme sağlanarak direnişe katkı sağlandı. Siirt'e bağlı ilçelerde de Milli Mücadele ruhu ve şuru canlıydı. Birinci Dünya Savaşı sıralarında olduğu gibi kentin önde gelen aşiretleri ve din alimleri bu mücadeleye destek verdi.

Türkiye'nin tamamına hakim olman mücadele ruhu ve azmi, Siirt'teki aşiretlerde olduğu gibi başka aşiretlere de sirayet etmişti. Örneğin 1920'de TBMM'ye Garzanlı, Siyanlı, Abbasoğlu, Dumanlı aşiret reisleri telgraflar göndererek "müdafaa-i vatan için aşiretleriyle beraber kan dökmeye" hazır olduklarını belirtiyorlardı (Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi [TİTE], Kutu:24, Belge:89).

İstanbul'un, İngilizlerce işgal edilmesi de 15. Kolordu mıntıkasındaki Kürt aşiretler ve reislerinin tepkisini çekmişti. İşgalden sonra 15. Kolordu Kumandanlığına pek çok telgraf gönderen aşiret reisleri, Bab-ı Ali'nin basılması, "muhterem rical ve münevverlerin" hapse atılması ve vatan topraklarının bir kısmının Ermenilere terkine karar verilmesi yönündeki haberlerden üzüntü duyduklarını ve her türlü desteğe hazır olduklarını bildiriyorlardı. Düşmanların "hareket ve icraat-ı zalimanelerine karşı mücahedeyeye ve din vatan uğrunda açılacak mücahedede ya büsbütün dünyadan kalkmak yahut da düşmanları kahr u mahvedinceye kadar azm ü sebat göstermeye karar veren" Kürt aşiretleri Milli Mücadele'ye olan desteklerini vurguluyorlardı. Ayrıca her emri uygulamaya hazır olan bu aşiret reislerine din ve vatan uğrunda gösterdikleri gayretten ötürü 15. Kolordu Kumandanlığınca teşekkür edilerek şimdilik itidal ve sükun içinde bulunmaları bildirildi (TİTE, Kutu:22, Belge:31).

Anlaşıldığı gibi bir bütün olarak Milli Mücadele'nin karşısında olanlara, ayrılıkçı fikirler besleyenlere, yapılan işgallere karşı bölgeden elden geldiğince itirazlar yükseltildi. Siirtliler de aynı tavrı göstererek işgallere karşı düzenledikleri mitingler ve gönderdikleri telgraflarla Milli Mücadele'nin güçlü destekçisi oldular.

2.MİTING VE PROTESTOLAR

Siirt Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti gerçekleşen işgaller karşısında İtilaf devletleri temsilcilerine ve Sultan Vahdettin'ne işgal hareketlerini kınadıklarını gösteren protesto telgrafları çekti. Bölgeye yönelik Ermeni emelleri, Türker ve Kürtlerin arasını bozma çabaları, ayrılıkçı fikirler beslenmesi, Siirtlileri kaygılandıran temel hususlardı.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ermenilerin nüfus problemini tekrar gündeme getireceğini düşünen hükümet çeşitli önlemler almaya çalıştı. 26 Ekim 1918'de Halep, Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Mamuretülaziz ve Musul vilâyetleriyle Erzincan, Maraş, Urfa ve Zor mutasarrıflıklarına gönderdiği telgrafta vilayet ve liva dâhilindeki kazalardan her birinde ne kadar Türk, Arap ve Ermeni'nin bulunduğunu, bunların ne kadarının İslam, Ortodoks, Ermeni Katolik, Protestan, Keldani v.s. olduğunu soruyordu. Bunun üzerine hemen harekete geçildi ve vilayetler dâhilindeki Ermeni nüfusu ve Ermenilerle meskûn olan köyler tespit edilmeye çalışıldı. Ulaşım imkanlarının yetersizliğinden ötürü sonuçların gelmesi 1919 yılının Şubat ayını buldu. Bitlis Vilayeti'nin nüfusu, Dâhiliye Nezareti'ne 4 Ocak-1 Şubat 1919 tarihlerinde dört ayrı telgrafla bildirildi. Bu dönemlerde Bitlis'e bağlı olan Siirt Sancağı'nın nüfusu 29.917 Müslüman, 2.151 Ermeni, 716 Süryani, 1513 Keldani'den oluşuyordu. Şirvan'da 15.695 Müslüman, 799 Ermeni, 1298 Süryani vardı. Garzan'da 14.681 Müslüman, 3.829 Ermeni, 1.275 Süryani ve 56 Keldani, Pervari'de 6.436 Müslüman, 1326 Ermeni 1.787 Keldani ve son olarak Şırnak'ta ise 6.478 Müslüman, 96 Ermeni, 608 Süryani, 421 Keldani vardı (Selvi, Cırık, 2014:212).

Bilindiği gibi Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun güney illerini işgale başlayan İngilizler, Ermeniler için de bir tür ümit ortamı yarattı. Ermeni ileri gelenlerinden Bogos Nubar ve Aharonian, 26 Şubat 1919 tarihinde Paris Barış Konferansı'na bir teklif sunarak Ermenilerin Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbakır, Harput ve Sivas'ı da içine alan güney bölgesinde bir devlet kurmak istediklerini iletmişti. Ermenilerin bu bölgedeki azlığından ötürü de bölgede Ermeni nüfusunun arttırılmasına yönelik bir takım göç hareketleri başlatıldı. Kuzey Suriye'den Adana bölgesine yapılan Ermeni göçlerinin yanı sıra Yozgat, Sivas ve Kayseri'den de güney bölgelerine Ermeni göçleri oluyordu (Büyükoğlu, 2012:79,80).

Ermenilerin ve destekçisi devletlerin faaliyetleri bölgede bir Ermeni devleti kurulacağından çekinen bölge insanını daha da kaygılandırdığından bu konuya dikkat çeken telgraflar gönderildi, mitingler yapıldı. Siirt Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bu hususta bir avuç vatan toprağı için bölge halkının kanlarının son damlasına kadar mücadele etmeye hazır olduğunu şöyle ilan ediyordu:

"Ecdadımızın mesken ve medfeni bulunmuş olan Vilâyât-ı Şarkiyemizin Ermeni idaresine bahşedileceği haberi uruki hayatımızı parçalamıştır. Ermenilerin bu vilâyetlerdeki nüfusu, Müslümanların yüzde beş nisbetini geçmediği düveli muazzamanın bile istatistiklerinde yazılıdır... Hak ve adaletin, sükûn ve selâmetin talep ve istihsali için bu kere de livamızda inikat eden elli bin nüfustan ibaret umumi mitingin lisanı haliyle Ermenilerin bu babtaki tecavüzlerini reddeder, saltanat-ı Osmaniyenin hâkimiyeti altında olmak üzere, Hukuk-u Kadime-i Milliyemizin nazarı teemmül ve siyanete alınması hayatı insanîyet ve şân-ı medeniyet namına istirham ile adaletin tecellisini intizar eyleyiz." (Atalay, 1946:90,91).

Bir başka telgraf ise Bitlis, Van, Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine çekildi:

"İslamın ebedi ve mukaddes yurdu olan Vilayat-ı Şarkiyemiz aynı hakla hiçbir suretle Ermenilere feda edilmeyecektir. Ermeni şirzime-i ihtilâliyesinin dava-yı ihtiraskâriyelerini kanımızla, mevcudiyet-i hazıramızla son nefese kadar red ve müdafaa edeceğiz. Hilafet-i İslamiye ve Saltanat-ı Osmaniyeye merbut kalmak şartıyla, hukuk-ı vataniyemizin muhafazası için evvelce de makam-ı lazımeye kiraren müracaat edildiği gibi, bu kere de isri âlinize tebean düveli itilafiye mümessillerine ve makamatı saireye kat'i bir zeminde yazıldı. Mesaiyi vatanperveranenize her suret-

le iştirak etmekle müftehir olarak işaret-i âliyenize muntazır olduğumuzu arz ederiz.” (Atalay, 1946:93,94).

Ermeni ihtilal komitelerinin Birinci Dünya Savaşı sırasında Müslümanlara yönelik saldırı ve “tecavüzlerinin” hala hafızalarda olduğunu belirten Siirt Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, bölgede Müslümanların yüzde 95 oranında çoğunluğa sahip olduğunu belirterek Ermenilik iddialarına karşı mücadele azimlerini İslamiyet’e ve Osmanlı İmparatorluğu’na olan bağlılıkları etrafında dile getirdi (Atalay, 1946:95,96).

16 Kasım 1919 tarihinde ise bu sefer Antep ve Maraş’ı işgal eden Fransızlar protesto edildi. Hariciye Nezareti’ne ve Siirt Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti başkanı Müftü Halil, üyelerden Belediye Başkanı Hakkı, Hamza, Niyazi ve Bekir imzasıyla gönderilen telgrafta Fransız hükümetinin hem mütareke ve hem de uluslararası hukuka aykırı olarak Antep ve Maraş’ı işgal ettikleri, Müslüman kadınlara saldırıları ve Osmanlı sancağını dînî ve resmî mekânlardan açık açık indirmeye çalıştıkları haberinin Müslümanlarda derin yara açtığı vurgulanarak Fransızların bu saldırısını protesto ettiler. (Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1918-1919), 2003:143).

Garzan’da da işgalleri protesto eden bir miting düzenlendi. Oluşturulan miting heyeti 4 Mart 1920 tarihli ve “Sadaret Yüksek Makamına”gönderdikleri telgrafta Müslümanlar üzerine yapılan zulüm ve baskıların dayanılmayacak noktaya geldiği, İslam âleminin buna daha fazla ilgisiz kalamayacağı vurgulandı. Belirtilen hususların da büyük devletlere ve Fransız Gouraud’a iletilmesi, Ermeni çetelerinin Maraş ve Adana’dan uzaklaştırılmaları ve buradaki zorbalıklarına son vermeleri istendi. Telgrafın altında Garzan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Faik, büyük şeylerden Ziyaeddin, şeylerden Masum, Mahmud, Ulemadan Celaledin, Reşid, Seyyitlerden Hacı Ahmet, Umeradan Mehmed Şah, Hasan Şah, Musa, Şefik, Aşiretlerden Burukan, Reşkotan, Çeri, Pervari, Malaşeref, Babusi, Bekiran gibi aşiret reisleri, tüccar ve eşraftan da çeşitli isimlerin imzaları yer alıyordu. Bu, bölge insanının işgallere karşı tepkisini ve milli direnişin yekvücut olarak içselleştirildiğini göstermekteydi (Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), 2003:193-194).

Milli Mücadele’nin önemli kırılmalarından biri ise hiç kuşkusuz İzmir’in Yunanlılar tarafından işgalidir. Mondros Ateşkes Antlaşması’nın imzalanmasından sonra Türk toplumuna çöken karamsarlık ve belki de atalet İzmir’in işgal edilmesiyle yerini tam anlamıyla galeyana bıraktı (Köstüklü, 2010:129). Kamuoyu açısından bir şok etkisi yaratan işgal, halkın büyük üzüntü ve tepkisini çekti. Yurdun dört bir yanında mitingler düzenlendi ve hararetli konuşmalarla işgal lanetlendi. Tepkilerin önemli bir aktarım vasıtası olan dönemin gazetelerine de yurdun her tarafından protesto telgrafları yağıyordu.

İzmir’in işgali ülkenin bir ucunda Siirt’te de büyük bir tepkiyle karşılandı. 19 Mayıs 1919’da Cami-i Kebir (Ulu Camii)’de yoğun katılımın olduğu bir protesto mitingi yapıldı (Şahingöz, Temmuz 1995:420). Hariciye Vekâleti ve bazı gazetelere gönderilen telgrafta İzmir’in Yunan hükümetine ilhak ve işgal haberinin Siirt’e kadar “şüyu” bulunduğu, bu “müstehcen ilhakı” kırk bin nüfusla protesto ettikleri açıklandı:

“Cami-i Kebirimizde zükur inas olarak kırk bin nüfustan ibaret ahalimiz, vicdan-i beşeriyetin istikrâh ettiği bir suret-i zalimane gaspedilen maddi manevi hukuk-ı meşruamızı, ruhani, vicdani vezaif-i mukaddese ve diniye ve vataniyemizi hunu masumanemizle muhafaza ve mevcudiyet-i hazıramızla müdafaa edeceğimize mukaddesat-ı diniyemiz üzerine ahd ve misak ettik ...” (BOA, HR.SYS. 2552/5; Hadisat, 25 Mayıs 1919:1).

Bu sefer 23 Haziran 1919'da önceki telgrafa ek olarak bir protesto telgrafı daha gönderildi. Siirt Sancağı Mitingler Reisi Müftü Halil Hulki imzasıyla "Makam-ı Celil-i Sadaret-i Uzmâ'ya" gönderilen telgraf, Siirtlilerin tavrını göstermesi bakımından dikkate değerdi:

"Yunanilerin düvel-i muazzama ve müttehida-i cihanın hukuk ve kavaidini ayaklar altına alarak Devlet-i Osmaniye ve Millet-i İslamiyeyi hakk-ı hayatından tamamen mahrum olmuş sanarak milletin kalp ve damarlarıyla merbut İzmir'imizin işgal ile hukuk-u mukaddese-i milliyemizi muhteris pençeleriyle mahvetmekte ihvan-ı dinimizin muhadderat-ı İslamiyeyi masum evlatlarımızı bi rahmaniye çizmeleriyle ezmek, süngüleriyle parçalamak, ecsad-ı müslimini denize dökmek, Osmanlı hanelerini ailelerine beşeriyet şikenane tarruz ve tecavüzlerine devam eylemekte olduklarını, masdar-ı medeniyet ve adalet olan muhitimize de bittabi aks eylemiştir. Yunaniler Hükümet-i Osmaniyenin millet-i İslamiyenin harita-i âlemden silinmiş olmasına hükm etmiş olmalıdır ki böyle harisane tecavüzlere cesaret ediyor. (...) İzmir'in maruz olduğu felaket üzerine heyecana gelen ahalimiz hergün feve feve kazalardan kura ve nevahiden livaya gelerek mitingler akd ediyorlar. Yunanilerin tedip ve tecziyesi, güzel yurdumuzun loş payesinden tahlisi ve tathiri, zararlarımızın tazmini ahali-i masumenin temin-i sükûn ve refahları nazar-ı adl ve insafa alınarak temin edilmediği halde artık intizar eylediğimiz âsâr-ı adaletten tamamen ümidimizi keserek sancağımızın umum sekeneşi aşâ'ir ve kabaili sıbyan ve ihtiyarlara varıncaya kadar kelimetullahın ihya ve âlâsı, ihvan-ı dinimizin ervah-ı masumanesi uğrunda ifna-yı hayat etmeye layetzelzel bir azm ile amadeyiz maruzatımızın insaniyet ve medeniyet namına isal ve iblağın bugün dahi münakid mitingimizde mevcut mücehhez yirmi sekiz bin dilâver ve otuz bin sıbyandan ibaret bulunduğumuz halde ref'i avaze talep ve rica eyleriz." (Selvi, 2007:81,82; Buytulluoğlu:43,44).

İzmir'in işgali Garzan'da da protesto edildi ve bu hususta Sadarete, Hariciye Nezaretine çeşitli telgraflar gönderilerek İzmir'in işgal haberinin ahali ve aşiretler üzerinde çok kötü bir etki meydana getirdiği ve İzmir'in kurtarılması için her türlü fedakarlığı yapmaya hazır oldukları mesajı verildi (Selvi, Cırık, 2014:221). Yine Garzan Kazası Müdafaa-i Milliye Reisi Faik, Belediye reisi namına Şevket ve Zokayit Şeyhi Mahmud ve içlerinde Babayi Aşireti Reisi İsmail, Mala Şeref Aşireti Reisi Mehmet Ali gibi bazı aşiret reislerinin imzalarının yer aldığı ve Hariciye Nezaretine gönderilen telgrafta, Yunan hükümetinin İzmir'i işgali protesto edildi. Bu işgalin Wilson prensiplerine aykırı olduğu ve mücadeleye hazır bulunduğu şu cümlelerle ifade ediliyordu: "harekat-ı zalimanelerine bütün mal ve canımız ve mevcudiyetimizle müdafaaya her zaman amade bulunduğumuzu arz u beyan eyleriz." (BOA, HR. SYS, 2552/7).

Siirt Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin uğraştığı meselelerden bir başkasıysa ayrılıkçı fikirler besleyen Kürt oluşumlarıydı. Bilindiği gibi Mondros'un imza edilmesinden sonra 17 Aralık 1918'de İstanbul'da Kürdistan Teâli Cemiyeti açıldı. Kürt Kulübü olarak da anılan Cemiyeti'n kurucuları 7 Aralık 1918'de Dahiliye Nezaretine başvurdu ve cemiyetin kuruluşuna 19 Şubat 1919 tarihli ve 74 sayılı kararla müsaade edildi (Aytepe, Haziran 1998:330). Bu cemiyet, 8 Mayıs 1919'da Siirt'te bir şube açtı (Çamsoy, 2007:107). Siirt Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti hem "bu cemiyeti", hem de yapılan işgalleri engellemek adına pek çok makama müracaat etti ve faaliyet gösterdi (Atalay, 1946:90).

1925 yılında Şark İstiklal Mahkemesi'ne gönderildiği zannedilen listeye göre bu cemiyetin üyeleri, 103'ü aza-yı tabiiye olmak üzere toplamda 212 kişiden oluşuyordu. Siirt'te şubesi olan bu kulübe aza-yı tabiiye olarak kayıtlı, hamal, kömürcü, esnaf, marangoz, rençper,

tüccar, amele çavuşu, yazıcı gibi farklı meslek kollarından Siirtliler vardı (Aytepe, Haziran 1998:335). Ancak bunların sayısı çok fazla değildi. Müdafaa-i Hukuk çevresinde kenetlenen Siirtliler Milli Mücadele'yi destekleyen tavrından bir an olsun vazgeçmeyerek direnişe zarar verecek oluşumların karşısında bir duruş sergiledi.

Müdafaa-i Hukuk, Siirt Mutasarrıfı Nahifi'nin Kürt Kulübüne yaptığı yardımı Ankara Hükümetine bildirdi. Mutasarrıf önce Genç Sancağına gönderildiyse de derneğin ikinci yazısı üzerine görevinden azledildi. Siirt Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yürüttüğü faaliyetlerle Kürt Kulübü'nün arzularına mani olurken kapatılmasına da etki etti denilebilir (Atalay, 1946:90). Nitekim 6 Temmuz 1919 tarihinde Bitlis Valisi, Dahiliye Nezaretine yazdığı şifreli bir telgrafta Milli Mücadele menfaatlerine aykırı faaliyetlerde bulunan Siirt Kürt Kulübü'nün, Şerif Paşa'nın Paris'teki beyannamelerini yayınladığı ve cemiyetler kanununa aykırı davrandığı belirtilerek kapatıldığı bilgisi yer alıyordu (BOA, DH. ŞFR. 636. 80/11).

Kentin önde gelenleri, birlik ve beraberliğe vurgu yaparak mücadelenin beraberlik içerisinde sürdürüleceği/sürdürülmesi gereğini ifade etti ve buna çalıştı. Öyle ki Milli Mücadele'nin önderlerine de her fırsatta bu deklare edildi. Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi sırasında Siirt'te bazı aşiret resimleriyle irtibat halindeydi ve aralarında telgraflaşmalar söz konusuydu. Bunlardan biri olan Garzanlı aşiret reisi Cemil Çeto'ya 15 Eylül 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'tan gönderdiği telgrafta şunlar yazıyordu:

“Telgrafnamei âlileri geldi. Bütün Kürt kardeşlerimizin bu din ve devlete olan kati sadakat ve mukaddes hilafet makamına bağlılıklarını bir kere daha âleme ilan eden dostça tezahüratlarınız, Sivas'ta toplanan Genel Kongre delegeleri üzerinde pek derin şükran tesirleri uyandırdı. Rauf Beyefendi selam ve ihtiramınıza mukabele eder.” (Atatürk'ün Bütün Eserleri (1919), 2005:40).

Siirt Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti öncülüğünde Siirt'in önde gelenleri tarafından 23 Eylül 1919 tarihli ve *“Sivas'da Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine”* başlığıyla gönderilen telgrafta şunlar vurgulanıyordu:

“Mesmûm-ı ihtikâr olarak ve vahdet-i Osmaniyemize yan bakan üç dört Kürt bizlere mümessil olamaz. Hilafet-i mukaddese-i Osmaniyeye ebediyen merbut kalmak Allahımıza ve vicdanımıza karşı vatani dini farizamızdır. Lâ-yefnâ uhdemizde evliya-yı mesainin himemat-ı vatanperveranelerini takdis ile arz-ı azim-kârî eyleyiz.”

Telgrafın altında imzası olanlar ise şunlardır: Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Halil Hulki, Belediye Reisi Hami, Ulemadan Ömer Niyazi , Siirt Mümessili Cemil, Eşraftan Cemil, Eşraftan Bekir Sıtkı , Ulemadan Derviş, Ulemadan Haydar, Eşraftan Fehmi, Eşraftan Hulusi, Eşraftan Hamza Hilmi, Eşraftan Yusuf (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Kutu No: 1-11, Fihrist No: 39, Belge No:298).

Bu telgrafa Mustafa Kemal Paşa tarafından 28 Eylül 1919 tarihli bir cevap yazıldı. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına imzalı ve *“Siirt'de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reis-i Muhterem Kıymetli Müftü Halil Hulki Efendi Hazretlerine”* başlıklı telgrafta Siirt Müdafaa-i Hukuk'un desteğinden duyulan memnuniyet aktarılıyordu:

“Ulema, eşraf ve mutehayyızan-ı belde ile birlikte 23/9/35'te keşide buyrulan telgrafname-i vatanperveraneleri kemâl-i memnuniyetle okundu. Siirt ve havalisinin necip ruhlu ve pâk vicdanlı muhterem ahalisinin vatan-ı mukaddesemizin tamamiyesi ve devlet-i ebed müddetimizin istiklali ve makam-ı mualla-yı hilafet ve saltanatın temin-i masuniyeti gââyât-ı mukaddesesi etrafında mesai-i vatanperve-

ranesine kat'iyyen emniyet ve itimadımız berkemaldir. Ferit paşa kabinesinin bilhassa son günlerde irtikab eylediği sabit olan harekât-ı ihanetkarane sebebiyle halife-i akdes efendimizin kendisini iskat ve yerine ehl-i namus ve liyakat bir zatın ikamesine intizar olunmakta bulunduğunu arz ve ihtiramat-ı mahsusamızı (hususiyemizi) takdim eyleriz efendim.” (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Kutu No: 1-11, Fihrist No: 39-1, Belge No:299).

İmparatorlukta yoğun altüst oluşların yaşandığı bir zaman dilimine denk gelen bu dönemde, bölge oldukça gergindi. Siirt Müdafaa-i Hukuk Reisi Müftü Halil, Belediye Reisi Hamdi ve bazı azaların imzalarının yer aldığı bir başka telgraf, Heyet-i Temsiliye'ye 22 Aralık 1919'da gönderilerek ayrılıkçı fikirlerin ve çalışmaların parçası olanların “pençe-i adalete” hızla teslim edilmeleri ve cezalandırılmaları talep ediliyor ve saltanat ile hilafete bağlı oldukları bildiriliyordu:

“Der-âliyede [İstanbul] müteşekkil Kürt Teali Cemiyeti erkânının maskat-ı re's [doğum yeri] demek olan livamız ve civarında bulunan bilcümle aşair ve kabâilden yedi yüz senelik imamet, hilafet ve saltanat-ı devlet-i aliyye-i Osmaniye'den ayrılmak suretiyle dinini, vatanını hayatını irtikâb edecek hiç bir ferd yoktur.” (Hâkimiyeti Milliye, 10 Kânunusani 1336:2).

Bölgedeki önemli isimlerden Osmanlı İmparatorluğu'na bağlılıklarını bildiren, ayrılıkçı emelleri lanetleyen pek çok telgraf gönderilmeye devam etti. Mustafa Kemal Paşa da bu durumdaki memnun oluyordu. Paşa, 15 Ocak 1920 tarihli “Garzan'da Kürdistan Meşayihî İzâmından Hazreti Ziyaeddin Efendi Hazariyle Arkadaşlarına” başlıklı telgrafında şunları ifade ediyordu:

“Kürdistan'ı Osmanlı camiasından ayırarak düşmanların kucağına atmaya çalışanları lanetleyen telgrafnamelerini büyük bir kıvanç ve sevinçle öğrendik. Böylece Türk ile Kürt, bu iki öz kardeş, dindaş el ele vererek mukaddes birliğini müdafaya kararlı oldukça, Cenabı Allah'ın yardımıyla şüphesiz vatanımız, bağımsızlığımız kurtulacaktır.” (Atatürk'ün Bütün Eserleri (1919-1920), 2003:149).

Hakimiyeti Milliye'nin 6 Şubat 1336 (1920) tarihli ve “Urfa ve Kürdistan Ahvali” başlığının altında verilen bir haberdeyse şu bilgiler aktarılıyordu:

“Siirt Kürt Kulübü Heyet-i idaresi istifaya mecbur edilmek suretiyle kulüp kâmilten dağıtılmıştır. Kürt kardeşlerimizin memleketlerimizi umumiyetle müdahale-i ecânibden tahlise matuf [kurtarmaya yönelik] olan gayede Anadolu ile birlikte hareket ettiklerinin bundan daha bariz bir delili olamaz. Şerif Paşa ile Kürt Teavün Cemiyeti'nin iftirakcuyane tasavvurat ve teşebbüsâtını öteden beri takbîh eden ve ahval-i hususiyelerinin istilzâm ettiği müsaadat dâhilinde terakki ve inkişâf edebilmeleri ancak devlet-i Osmaniye'ye merbutiyetlerinin muhafaza ve idamesiyle mümkün bulunduğunu hakkıyla takdir eyleyen bu güzide ve cesur vatandaşlarımızın kıymetli müzaheretinden müteşekkiriz. Siirt, Garzan, Şirvan, Erüh, Pervari, Silvan kazaları tarafından bu hissiyatın aleni protesto telgraflarıyla bütün cihana tekrar ilan edilmiş olması bütün Anadolu vatanperverlerini şiddetle mütehasis etmiştir. Bu vahdet-i milliyenin bütün cihan muvacehesinde bu kadar parlak ve kati' bir şekilde tezahürü, şüphe yoktur ki içinde bulunduğumuz devr-i buhranın bize pek az zarar vermek suretiyle mündefi' olmasında en büyük amel olacaktır.” (Hakimiyeti Milliye, 6 Şubat 1336:3).

Mayıs 1920’de Albayrak gazetesinde Siirt Belediye Başkanı Hamit, Belediye Meclisi üyeleri Hamza ve Ömer Niyazi Beyler ile Siirt Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanı Müftü Halil Hulki imzasıyla yayınlanan telgrafta, yine birlik mesajı veriliyordu. Telgrafta Osmanlı İmparatorluğu’nun etrafını saran tehlikeler her gün artarken, milletin yekvücut olarak milli varlığını koruması gerektiği, bazı cemiyet ve kişilerin ayrılıkçı çalışmaların içinde yer almasıyla hükümetin işini bir kat daha zorlaştırdığı belirtildikten sonra bu tür ayrılıkçı çalışmalara son verilerek milli birliği korumaya yönelik yayınlar yapılması gerektiğinin altı çizildi. (Ural, 2004:113).

1921 yılına gelindiğinde Siirtlilerin düşmana karşı tavrı ve verilen mücadeleye desteği sürmekteydi. 12 Ağustos 1921’de, Belediye Reisi Hami ve Siirt Müftüsü Ömer Niyas imzasıyla gönderilen bir telgrafta:

“Siirt Cami-i Ekberinde binlerce ahaliden mürekkep akdedilen ictimâda gaye-i istiklalimizin husulüne ve toprağımızdaki düşmanı mahvedinceye kadar bu dava-yı millimize ve mücahedat-ı vataniyemizin azimkârane devam ederek orduya her türlü fedakârlığı bedenlen ve malen ifaya amade oldukları (...)” bilgisi verildi (Hakimiyeti Milliye, 25 Ağustos 1921:2).

Milli Mücadele, Siirt’te dahil olmak üzere Şark vilâyetlerinin bütününe hakimdi. Şark vilâyetleri *“Anadolu mücahedesinin ruhunu”* anlamış ve bu ruhu canlı tutuyordu (Hakimiyeti Milliye, 5 Eylül 1921:2). Bölge insanı Milli Mücadele’nin başarılarından memnuniyet duyuyor ve orduyu destekliyordu.

Eruh’tan umum bohtan aşairi namına Müdafaa-i Hukuk Reisi ve Eruh Müftüsü Muhiiddin, Şırnak Kazası Müdafaa-i Hukuk Reisi İzzet Süleyman, Eruh Belediye Reisi Hakkı, eşraftan Mustafa ve yine eşraftan Eruh Aşiret Reisi Yakup imzasıyla TBMM’ye gönderilen telgrafta *“Cenabı Hakk’ın inayeti ve Peygamber Efendimizin Şefaati ve kahraman ordumuzun fedakarlığı”* ile düşman emellerinin bozguna uğradığı belirtilerek düşmanın tamamen mahvedilinceye kadar bedenlen ve malen her türlü fedakarlığı bütün mevcudiyetleriyle yapacaklarını ilan ettiler (Hakimiyeti Milliye, 26 Ağustos 1921:2).

Sakarya Savaşı sırasında 22 Ağustos 1921 tarihinde bu sefer Pervari’den gönderilen mesajda orduya moral veriliyor ve her türlü desteğe hazır olunduğu belirtiliyordu: *“Müttebi bulunduğumuz muazzam Türkiye’mizin hâkimiyet-i istiklali uğrunda muhteşem ordumuza iştirakle aşairimizden tek bir nefer kalıncaya kadar malen ve bedenlen müdafaada azim ve sebat etmeye ahd ü misâk etmekte olduğumuzun arzına mücaseret eyleriz.”* (Hakimiyeti Milliye, 5 Eylül 1921:2; Selvi, Cırık, 2014:224,225). Söz konusu desteği verenler arasında yine din alimleri ve aşiret reisleri yer alıyordu. Görüldüğü üzere Siirt’in bütününde daha en başından Milli Mücadele şuuru canlıydı ve yapılan bütün işgallere karşı dik bir duruş sergilendi. Şark vilâyetlerinde bir Ermeni devleti kurulmasına ve ayrılıkçı emeller besleyen Kürtlere karşı dikate değer bir mücadele yürütüldü. Bölgenin önemli aşiretleri ve din alimleri Milli Mücadele’ye verilen desteğin başını çektiler. Bilhassa 1919-1921 yılları arasında Siirtliler seslerini gür bir şekilde çıkararak Osmanlı kimliği altında yaşamak ve İslamiyeti her bakımdan korumak temelinde direnişin sürdürüleceği mesajını açık ve samimi bir dille ifade ettiler.

3.SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra vatan topraklarının işgal edilmesiyle Türk toplumunda başlayan direniş ruhu, Mustafa Kemal Paşa'nın 1919'da Samsun'a çıkmasıyla alevlendi ve bir çok vatansever komutanın da desteğiyle ülkenin her tarafında Milli Mücadele örgütlendi. Siirt'te de bu mücadele ruhu canlıydı ve diğer kentlerde olduğu gibi burada da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurularak daha sistemli bir şekilde Milli Mücadele'yi destekleyecek faaliyetler yürütüldü. Cemiyet önderliğinde yöre insanı işgaller karşısında tepkilerini gösterdi. Bilhassa Türkiye'nin her tarafında büyük bir infial yaratan İzmir'in işgali Siirt'te de büyük tepki gördü. Lakin Siirtliler sadece İzmir için değil bütün işgallere karşı duyarlı ve hassas yaklaşarak mitingler ve pek çok makama gönderdikleri protesto telgraflarıyla mücadelenin yanında olduklarını ilan ettiler. Din alimleri ve aşiretler de bu Mücadeleyi sahiplenerek İslamiyet'e ve vatana bağlılıklarını gösterdiler.

KAYNAKÇA

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA], DH-EUM 6, Dosya:17, Vesika:4.

BOA, HR.SYS. 2552/5.

BOA, HR. SYS, 2552/7.

BOA, DH.ŞFR 631.57/11.

BOA, DH. ŞFR. 636.80/11.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA], 30.18.1/10.10.

BCA, 490.1/319.1311.1.

Cumhurbaşkanlığı Arşivi [CA], Kutu No: 1-11, Fihrist No: 39, Belge No:298.

CA, Kutu No: 1-11, Fihrist No: 39-1, Belge No:299.

Emekli Sandığı Arşivi, No: VH 620.

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi [TİTE], Kutu:24, Belge:89.

TİTE, Kutu:22, Belge:31.

Belgesel Kaynaklar

Ceride-i Resmiye, 28 Şubat 1921, Sayı:4.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922), (2003). Cilt:3, Ankara: T.C. Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın nu:66.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1918-1919), (2003). Cilt:2, Ankara: T.C. Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın nu:61.

TBMM Zabıt Ceridesi, 26.09.1336, Cilt:4.

Sürelî Yayınlar

Hadisat (25 Mayıs 1919).

Hakimiyeti Milliye (6 Şubat 1920).

Hakimiyeti Milliye (25 Ağustos 1921).

Hakimiyeti Milliye (26 Ağustos 1921).

Hakimiyeti Milliye ((5 Eylül 1921).

Siirt Postası (12 Şubat 1953).

Diğer Kaynaklar

Atatürk'ün Bütün Eserleri, (2003). Cilt:4 (1919), İstanbul: Kaynak Yayınları.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, (2005). Cilt:6 (1919-1920), İstanbul: Kaynak Yayınları.

Aldan, M. (Aralık 1989). "Siirt", **Türk Dili**, C:LVIII, Sayı:456, s.288-295.

Atalay, Ö. (1946). **Siirt Tarihi**, İstanbul: Çeltut Matbaası.

- Aytepe, O. (Haziran 1998). "Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâli Cemiyeti", **Tarih ve Toplum**, Sayı:174, s.329-335.
- Buytulluoğlu, H. "Milli Mücadele Başlıyor", **Belgelerle Türk Tarih Dergisi**, Sayı:22, s.41-45.
- Büyükoğlu R. Y. (2012). **Milli Mücadele Döneminde Güney Doğu Anadolu**, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Çamsoy, Z. (2007). **Milli Mücadele Dönemi'nde Kürdistan Teâli Cemiyeti (1918-1927)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi.
- Çil, Y. (2005). **Erzurum Kongresi'ne Katılan Delegeler**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Demir, Ş. (2016). **Cumhuriyet Döneminde Siirt**, Düzey Yayınevi, 2016.
- Erdaha, K. (1975). **Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Memduhoğlu, A. (2015). "Molla Mahmud Zokaydi ve 'er Risaletu Fî'd-Dâd ve't-Ta", **Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:2, Sayı:2, s.127-165.
- Kansu, M. M. (1986). **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Kılıççioğlu, C. (1992). **Her Yönüyle Siirt**, Ankara: Kadioğlu Matbaası, 1992.
- Koca, H. (1998). **Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu- Güneydoğu Anadolu Politikaları - Umumi Müfettişliklerden Olağanüstü Hal Bölge Valiliği'ne**, Konya: Mikro Yayınları.
- Köstüklü, N. (2010). **Vatan Savunmasında Mevlevîhaneler (Balkan Savaşlarından Millî Mücadeleye)**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Selvi H. (2007). **İşgal ve Protesto - İzmir'in İşgali İle İlgili Protesto Telgrafları (15 Mayıs 1919-30 Mayıs 1919)**, Değişim Yayınları, İstanbul.
- Selvi H. Cırık B. (2014). "Milli Mücadelede Bitlis ve Çevresi (1918-1921)", **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt:9, Sayı:1, s.205-231.
- Şahingöz, M. (Temmuz 1995). "Milli Mücadele Esnasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Yapılan Milli Birlik ve Beraberlik Mitingleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 32, Cilt: XI, s.417-432.
- Şaşmaz M. (2014). **Türkiye'nin İdari Taksimatı 1920-2013**, Cilt:XIII, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Turan, Ş. (2008). **Türk Devrim Tarihi I**, Ankara: Bilgi Yayınevi, Birinci Kitap, 2008.
- Türkmen, Z. (2011). "Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Hareketi ve Müfettişlik Bölgesindeki Faaliyetleri", **90. Yılında Milli Mücadele**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, s.63-121.
- Ural, S. (2004). "Şerif-Bogos Nubar Paşa Anlaşması ve Ortaya Çıkan Tepkiler", **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, Sayı:14-15, s.98-114.
- Yalçın, S. (2011). "Milli Mücadele Dönemi", **90. Yılında Milli Mücadele**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, s.11-25.